

Vehbiyye ve Esrâr-ı Nûniyye'si risâle-
nin Türkçe şerhleri arasında yer almaktadı-
r (bk. el-KASİDETÜ'n-NÜNİYYE).

Mütekaddimîn dönemi Eş'arî kelâmcı-
ları arasında şerh yöntemi yaygın bir telif
türü olmamakla beraber İmâmü'l-Ha-
remeyn el-Cüveynî'nin *el-İrşâd*'i üzerine
öğrencisi Selmân b. Nâsır en-Nisâbü'rî-
den itibaren şerhler yazılmış, yine onun
selef metoduyla kaleme aldığı *el-'Akıde-
tü'n-Nizâmiyye*'si M. Zâhid Keşerî tara-
fından şerh mahiyetinde notlar konularak
yayımlanmıştır (bk. el-İRŞÂD). Gazzâlî'nin
İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn'i için Muhammed
Murtazâ ez-Zebîdî'nin kaleme aldığı şerh-
hin (*İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn*) itikadî ko-
nuları içeren II. cildi başlı başına bir kelâm
kitabı niteliğindedir. Fahreddin er-Râzî-
nin kelâma dair en hacimli eseri olan *el-
Me'tâlibü'l-'âliye* Çelebizâde Abdurrah-
man Efendi tarafından şerhedilmiş (*Keş-
fü'z-zunûn*, II, 1714), bu eserin muhtasarı
kabul edilen, felsefî konulara kelâm muh-
tevası içinde yer verme ve ayrıca iç plan
açısından sonraki Eş'arî kelâmcılarını etkile-
yen *el-Muḥaṣṣal*'a dair çok sayıda çalı-
şma yapılmıştır (bk. el-MUHASSAL). Bey-
zâvî'nin *Ṭavâli'u'l-envâr*'ına yazılan şerh-
ler arasında Mahmûd b. Abdurrahman el-
İsfahânî'nin *Me'tâli'u'l-enzâr* adlı eseri
çok tanınmış ve Osmanlı medreselerinde
ders kitabı olarak okutulmuştur.

Eş'ariyye kelâmında VIII. (XIV.) yüzyıl-
dan itibaren mütekaddimîn ve müteah-
hîrînin görüşlerini bir araya getiren şerh-
ler dönemi başlamıştır. Adudüddin el-İcî-
nin Ehl-i sünnet'in kelâm görüşlerini Eş'a-
riyye mezhebine göre ortaya koyan *el-Me-
vâkıf fî 'ilmi'l-ke'lâm*'i klasik kelâm tari-
hinin son hacimli metni olarak kabul edi-
lebilir. Eser İslâm düşüncesi ve Osmanlı
ilim anlayışı üzerinde önemli etki bırak-
mış, bilhassa Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin
şerhiyle birlikte Osmanlı medreselerinde
okutulmuştur. Cürcânî'nin *Şerḥu'l-Me-
vâkıf* eserinin en tanınmış şerhi olup kay-
naklarda Şemseddin el-Kirmânî, Seyfed-
din el-Ebherî, Alâeddin Ali et-Tûsî, Hay-
dar el-Herevî, İbnü'n-Nakîb el-Halebî ve
Kılıçzâde İshak Çelebi tarafından şerhe-
dildiği belirtilmektedir. Öte yandan İslâm
âlimlerinin Cürcânî'nin şerhi üzerine pek
çok hâşiye ve ta'likat yazmaları, *el-Me-
vâkıf* kadar şerhinin de İslâm düşünce
geleneğinde önemli bir yere sahip oldu-
ğunu göstermektedir (a.g.e., II, 1891-
1892). Cürcânî'nin eserine dair kısmî şerh-
ler arasında Kestelî'nin anlaşılması zor ye-
di konuyu şerhettiği risâlesiyle bu risâleye
müellifinin yanı sıra İbnü'l-Hatîb Muham-

med'in yazdığı şerh zikredilebilir (a.g.e., I,
871; bk. el-MEVÂKİF). İcî'nin, küçük hac-
mine rağmen akaidin hemen bütün me-
selelerine temas eden *el-'Akâ'idü'l-'Adu-
diyye*'si için yirmiye aşkın şerh kaleme alın-
mıştır. Bunların en meşhurları Seyyid Şerîf
el-Cürcânî ile Devvânî şerhleridir. Risâle
için yazılan şerhleri beğenmeyen Devvânî
esere yeni bir şerh yazdığını belirtir. Osman-
lı medreselerinde *Celâl* adıyla uzun müd-
det ders kitabı olarak okutulan Devvânî
şerhi Siyâlkûtî, Gelenbevî ve Edirnevî hâşi-
yeleriyle birlikte basılmıştır (bk. el-AKÂİ-
DÜ'ADUDİYYE). Sa'deddin et-Teftâzânî-
nin *el-Makâşid* adlı eseri ve buna kendisi
tarafından yapılan şerhi müteahhîrîn dö-
neminin önemli eserlerinden biridir. *Şer-
ḥu'l-Makâşid*, özellikle Osmanlı medrese-
lerinde *Şerḥu'l-Mevâkıf*'tan sonra rağ-
bet gören kitaplar arasında yer almış, hak-
kında hâşiye ve ta'lik türünden pek çok
çalışma yapılmıştır (Taşköprizâde, I, 632;
Keşfü'z-zunûn, II, 1780-1781). Eş'ariyye
âlimlerinden Muhammed b. Yûsuf es-Se-
nûsî'nin *el-Mukaddime fî't-tevhîd*, *'Akıde-
tü' ehli't-tevhîd eş-şuğrâ*, *'Akıdetü's-
Senûsî el-vüştâ* ve *'Akıdetü' ehli't-tev-
hîd el-kübrâ* adlı risâlelerini müellifin ken-
disi ve çok sayıda âlim şerhetmiştir (bk.
AKÂİDÜ'S-SENÜSİ). İbrâhim el-Lekânî'nin
Cevheretü't-tevhîd adlı manzum akaid
risâlesi önce müellifi tarafından *'Umde-
tü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd*, *Telḥî-
şü't-tecrîd li-'Umdeti'l-mürîd* ve *Hidâ-
yetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd* adla-
rıyla şerhedilmiş, daha sonra oğlu Abdüs-
selâm aynı esere *İrşâdü'l-mürîd* ve *İthâ-
fü'l-mürîd* adıyla iki şerh yazmıştır. Risâ-
le ve şerhlerine dair başka çalışmalar da
yapılmıştır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II,
436-437). Eş'ariyye'de şerh ve hâşiye dö-
neminin son önemli temsilcisi, Lekânî'nin
eseri hakkında yazdığı *Tuḥfetü'l-mürîd*
'alâ Cevhereti't-tevhîd adlı şerh dışın-
da çok sayıda eser üzerine çalışmalar ya-
pan İbrâhim el-Bâcürî'dir (Brockelmann,
GAL, II, 487; *Suppl.*, II, 436-437; bk. BÂCÜ-
RÎ). Son dönem İslâm âlimlerinden Ab-
düllatif Harpûtî'nin *Tenḫîḥu'l-ke'lâm fî
'akâ'idi ehli'l-İslâm*'i Arapça metninin
altındaki Türkçe dipnotlarıyla âdetâ mü-
ellifi tarafından şerhedilmiştir. Ömer Na-
suhi Bilmen'in başlıca itikad ve kelâm ko-
nuları yanında İslâm inançlarına aykırı ba-
zı modern felsefî akımları eleştirdiği *Mu-
vazzah İlm-i Kelâm*'i da ele alınan konu-
larla ilgili kısa metinlerin izahıyla oluşan
bir şerh mahiyetindedir.

Kur'an-ı Kerîm, çeşitli hadis kaynakları
ile akaid ve kelâm alanında kaleme alınan

eserlerde zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen bir-
çok isim ve sıfat bulunmaktadır. III. (IX.)
yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı âlim-
ler -her ne kadar klasik mânada "kaleme
alınmış bir metin üzerine açıklama yap-
ma" niteliği taşımasa da- esmâ-i hüsnâ
konusunda "şerh" kelimesi etrafında isim-
lendirilen müstakil eserler kaleme almış-
lardır. Zeccâc'ın *Tefsîrû esmâ'illâhi'l-hüs-
nâ'sı*, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâc'ın *İstikâku
esmâ'illâhî*, Hattâbî'nin *Şe'nü'd-du'â'sı*,
Halîmî'nin *el-Minhâc*'i, Abdülkâhir el-
Bağdâdî ve Beyhakî'nin *el-Esmâ' ve's-sı-
fât*'i, Kuşeyrî'nin *et-Taḥbîr fî't-tezkîr*'i, Gaz-
zâlî'nin *el-Makşadü'l-esnâ'sı*, Ebû Bekir
İbnü'l-Arabî'nin *el-Emedü'l-aḫşâ'sı* ve Fah-
reddin er-Râzî'nin *Levâmî'u'l-beyyînât*'i
bu tür eserlerin en önemlileri arasında yer
almaktadır. Son dönemlerde de Türkçe,
Arapça ve Farsça olarak birçok esmâ-i hü-
snâ şerhi kaleme alınmıştır (bk. ESMÂ-I HÜS-
NÂ).

Şîa'nın farklı kollarına mensup âlimlerin
akaid ve kelâm sahasındaki eserleri üze-
rine de çok sayıda şerh yazılmıştır. İmâ-
miyye Şîasî'nda Şeyh Sadûk'un *Risâletü'l-
i'tikâdât*'i öğrencisi Şeyh Müfid tarafın-
dan *Taḥḫîḥu'l-i'tikâd* adıyla şerhedilmiş-
tir. Şeyh Müfid ile başlayan sistematik ke-
lâm eserleri telif geleneği sonraki âlimler
tarafından devam ettirilmiştir. Nasîrüd-
dîn-i Tûsî'nin *Tecrîdü'l-i'tikâd*'ına İbnü'l-
Mutahhar el-Hillî'nin yazdığı *Keşfü'l-mu-
râd fî şerḥi Tecrîdü'l-i'tikâd* adlı şerh bu
ekolün ilim havzelerinde ders kitabı olarak
okutulan eserler arasında yer almıştır (bk.
CA'FERİYYE [Literatür]; İSNÂAŞERİYYE
[Literatür]; ŞİA [Literatür]).

BİBLİYOGRAFYA :

Teftâzânî, *Şerḥu'l-'Akâ'id*, İstanbul 1315, s. 36,
51; Taşköprizâde, *Mezûâtü'l-ülûm*, I, 632; *Keş-
fü'z-zunûn*, I, 871; II, 1143, 1168, 1714, 1780-
1781, 1891-1892, 1974; *Osmanlı Müellifleri*, I,
275; Serkis, *Mu'cem*, II, 1332-1333; Brockelmann,
GAL, I, 77; II, 102, 253, 269-270, 487; *Suppl.*, I,
285-286; II, 268, 289-291, 436-437; *İzâhu'l-mek-
nûn*, II, 676; Sezgin, *GAS*, I, 414; Abdülazîm ed-
Dîb, *İmâmü'l-Haremeyn*, Küveyt 1401/1981, s.
50-51; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiy-
yîn*, Beyrut 1983, I, 691-692; M. Saîd Özerimli, *Son
Dönem Kelâm İlmînde Metot* (doktora tezi, 1994),
MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 40-44.

MUSTAFA SİNANOĞLU

□ TÜRK EDEBİYATI. Osmanlı coğraf-
yasında Türkçe ile birlikte Arapça ve Far-
sça da kullanıldığından bu alanda kaleme
alınmış şerhler çok dildir. Arapça'dan Hz.
Ali, Kâ'b b. Züheyr, İbnü'l-Fâriz ve Mu-
hammed b. Saîd el-Bûsîrî; Farsça'dan Mev-
lânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ferîdüddin Attâr,

Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Hüsrev-i Dihlevî, Örfî-i Şîrâzî, Sâib-i Tebrîzî ve Şevket-i Buhârî gibi ediplerin eserleri çok sayıda Türkçe şerh konu teşkil etmiştir. Arapça-Farsça edebî eserlere yazılmış Türkçe şerhler şerh literatürünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu eserler çoğunlukla nesir halinde şerhedilmiş olup manzum şerhlere nâdiren rastlanır. Türkçe'de şerh geleneğinin başladığı XV. yüzyılda ve yoğunlaştığı XVIII-XIX. yüzyıllar boyunca bazı şârihlerin özgün üslûplarından söz edilebilir. Bir kısım şerhlerde rastlanan reddiye ve tashihler şârihlerin kendilerinden önce kaleme alınmış bazı şerhleri incelediklerini göstermektedir.

Arapça-Farsça metinlere yazılan şerhlerde kelime ve terkiplerin sözlük anlamları, gramer özellikleri, metindeki diğer kelimelerle irtibatları ve bu şekilde kazandıkları mânalar üzerinde durulur. Kelimelerin semantik ayrıntılarına dikkat eden şârihler başta âyet ve hadisler olmak üzere manzum-mensur örneklerle destekledikleri ifadelerini atasözleri ve hikâyelerle daha akıcı hale getirir. Türkçe şerhlerde Arapça'da olduğu gibi kalıplaşmış sözlere benzer bir ifade sistemi kurulduğu görülür. Okuyucuya hitaplarda, şerh bölümleri arasındaki geçişlerde, alıntı ve göndermelerde çoğunlukla bu kalıp ifadelerden yararlanılır. Bu genel çerçeve içinde metinlerin şerhinde çeşitli ilimlere dair terminoloji kullanılır. Hacimli şerhlerde rastlanan metin içi göndermeler ve bazı şerhlerde görülen nüsha-rivayet tenkitleri de geleneksel şerh metodunun önemli unsurlarıdır.

Osmanlı edebiyatında Muslihuddin Mustafa Sürûrî, Mustafa Şem'î Efendi ve Südfî Bosnevî daha çok Farsça metinlere yazdıkları şerhlerle tanınır. Ayrıca İsmâil Hakkı Bursevî, Abdullah Salâhî Uşşâkî ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin yanında İsmâil Ankaravî (Hazret-i Şârih), Sarı Abdullah Efendi (şârih-i *Meşnevî*) ve Abdullah Bosnevî (şârih-i *Fuşûş*) anılması gereken şârihlerdir. Farsça edebî eserler için yazılmış Türkçe şerhler bu dile ait klasik eserlerin de bir dökümünü verir. Muslihuddin Mustafa Sürûrî, Şem'î, Südfî Bosnevî, Kefevî Hüseyin Efendi ve Mehmed Vehbi Efendi'nin *Divân-ı Hâfız* şerhleri; Mehmed Hakim ve Edîb'in *Divân-ı Şevket-i Buhârî* şerhleri; Ömer Nüzhet, Ahmed Sabîh ve Yanyalı Süleyman'ın *Divân-ı 'Örfî-i Şîrâzî* şerhleri; Şem'î'nin *Divân-ı Şâhî* şerhi; Dâniş'in *Divân-ı Selimî* (Yavuz Sultan Selim) şerhi; Yûsuf-î Âmidî'nin *Ferîşte Divânı* şerhi; Nusret Ebûbekir Efendi ve Sü-

leyman Fehîm ile Ahmed Cevdet Paşa'nın birlikte yazdıkları *Sâib Divânı* şerhleri; İbrâhim Bey, Muînî, Şem'î, İsmâil Rusûhî Ankaravî, Abdülmecid Sivâsî, Ahmed Sabûhî Dede, Sarı Abdullah Efendi, Şifâî Mehmed Dede, İsmâil Hakkı Bursevî, Mehmed Murad Nakşibendî, Prevezeli Âbidin Paşa, Ahmet Avni Konuk ve Tâhirülmelevî tarafından *Meşnevî*'nin tamamına ya da bir kısmına yazılan şerhler; İlmî Dede, Abdülmecid Sivâsî, Abdullah Bosnevî, Cevrî İbrâhim Çelebi ve Şeyh Galib'in *Cezîre-i Mesnevî* şerhleri; Şem'î, Südfî Bosnevî ve Mehmed Rahmî b. Ahmed'in *Bostân* şerhleri; Lâmiî Çelebi, Mevlânâ Rüşdî Karahîsârî, Pîr Hamdî, Saffet ve Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim'in *Dibâce-i Gülistân*'a yazdıkları şerhler; Şem'î, Südfî Bosnevî ve Kefevî Hüseyin Çelebi'nin *Gülistân* şerhleri; Şem'î ve Şâkir-i Rûmî'nin *Bahâristân* şerhleri; Lâmiî ve Himmetzâde Abdî Efendi'nin *Dibâce-i Bahâristân* şerhleri; Şem'î'nin *Manţıku't-tayr* şerhi; yine Şem'î, Vak'anüvis Abdurrahman Abdi Paşa (Müfid), Hasan Şuûrî, İsmâil Hakkı Bursevî, Mustafa Refîa, Kilisli Mustafa Rûhî Efendi, Molla Mehmed Murad, Nâilî Sâlih Efendi, Hulûsî ve Ömer b. Hüseyin'in *Pend-i 'Aţţâr* şerhleri; Harîrîzâde'nin ve Hüseyin Bey'in *Gülşen-i Râz* şerhleri, Sürûrî'nin *Şebistân-ı Hayâl* şerhi; Şem'î tarafından Molla Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ, Tuhfetü'l-ahrâr* ve *Şubhatü'l-ebrâr* adlı eserlerine yazılan şerhler bunlardandır. Divanının tamamı şerhedilen Örfî-i Şîrâzî'nin çeşitli kasideleri kendine özgü bir gelenek oluşturacak kadar şerhedilmiştir. Edirneli Mecdî Mehmed, Neşâtî, Himmet Dede, Adnî Dede, Rodosizâde Mehmed Emin Efendi, Himmetzâde Abdî, Kâmî, Murtaza Trabzonî, Seyyid Hakîm Mehmed Efendi, Ömer Nüzhet ve Abdullah Salâhî Uşşâkî bu şârihler arasında sayılabilir. Mehmed Murad Nakşibendî ve Seyyid Mustafa Besîm Manyasî'nin Şevket-i Buhârî kasidelerine, Nusret Ebûbekir Efendi'nin *Kaşide-i Tâ'iyye-i Şâ'ib-i Tebrîzî*'ye yazdıkları şerhler de bunlar arasında yer alır. Farsça gazel, dübeyt, rubâî, bend, mûamma ve müstakîl beyitlerin şerhedildiği eserler de vardır. Şücâ'-ı Moravî'nin *Şerh-i Gazel-i Hâfız*'ı, Mehmed İlmî b. Halîl'in *Şerh-i Gazel-i Molla Câmî'si*, Bihiştî Ramazan Efendi'nin *Şerh-i Manzûme-i Muammâ-yı Câmî'si*, Sürûrî'nin *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî'si*, Tilkezâde Mehmed b. İbrâhim'in *Şerh-i Gazeliyyât-ı Örfî'si*, Abdullah Salâhî Uşşâkî ve Mustafa İsamüddin Üsküdarî'nin *Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî*'leri, Salâhî Uşşâkî ve Müstakimzâ-

de Süleyman'ın *Şerh-i Rubâî-i Ebî Saîd-i Ebi'l-Hayr*'ları, Emîr Buhârî, İsmâil Hakkı Bursevî ve Salâhî Uşşâkî'nin *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ*'ları, yine Salâhî Uşşâkî'nin *Şerh-i Beyt-i Şevketî*, *Şerh-i Beyt-i Hâkânî'si*, *Şerh-i Beyt-i Enverî'si*, Nusret Ebûbekir Efendi'nin *Şerh-i Ba'z-ı Gazeliyyât-ı Sâib*'i, Pîrizâde'nin *Şerh-i Ebyât-ı Sâib*'i, Ömer Fâik'in *Şerh-i Gazel-i Sâib der-Hakk-ı Ney*'i, Müstakimzâde Süleyman'ın Nizâmî, Mevlânâ, Hâfız, Molla Câmî, Şevket-i Buhârî, Örfî ve Nesîmî'nin beyitlerine yazdığı şerhlerle *Şerh-i Beyt ez-Gülşen-i Râz*'ı bu tür eserlerdendir.

Arapça edebî metinler üzerine kaleme alınan Türkçe şerhler Farsça'ya oranla daha azdır. Genellikle manzum olarak yazılan esmâ-i hüsnâ, kırk hadis ve hilye şerhleriyle Abdullah Salâhî Uşşâkî ve Müstakimzâde Süleyman'ın *Hz. Ali Divanı* şerhleri gibi birkaç örnek dışında Arapça metinlere dair Türkçe şerh geleneğinin bağımsız manzumeler etrafında şekillendiği söylenebilir. Edebî yönü ağırlıkta olan manzumelerden özellikle Kâ'b b. Züheyr'in *Kaşidetü'l-bürde / Kaşide-i Bânet Sü'âd* ve Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin *Kaşidetü'l-bür'e / Kaşidetü'l-bürde* adlarıyla bilinen kasideleri en çok şerhedilen metinler olarak dikkat çeker. *Kaşide-i Bânet Sü'âd*'a yazılmış şerhler arasında İskilip Müftüsü Mehmed Emin Efendi, Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa, Abdülbâki b. Ahmed Abdi, Seyyid Ahmed Raûfî Üsküdarî, Şânîzâde İbrâhim, Eyüp Sabri Paşa, Şeyhülislâm Ahmed Muhtar Beyefendi, Mollacıkzâde Mehmed Râif ve Ispartalı Zeynelâbidin'in eserleri anılabilir. Yine Kâ'b b. Züheyr'in *Kaşidetü'l-Lâmiyye*'sini Nahîfî, *Dimyâtiyye Kasidesi*'ni Vahid Mehmed Emin Efendi şerhetmiştir. Leâfî Ahmed b. Mustafa, Şeyh Sâdullah Halvetî, Şeyhülislâm Mekki Mehmed Efendi, Şeyh Abdullah b. Ahmed, Mehmed b. Feyzulah, Mehmed b. Halîl, Edirne Müftüsü Fevzi Efendi, Kayacıklı Süleyman Efendi, Âbidin Paşa, Hacı Mehmed Saîd, Erzurumlu Hasan Fehmi Efendi, Müstakimzâde Süleyman, Rusçuklu Mehmed Hayri, Hacı Mehmed Ziyâeddin Türkzâde, Akhisarlı Hâfız İsmâil Nazif ve Seyyid Hasan Rîzâî, İmam Bûsîrî'nin *Kaşidetü'l-bür'e*'sine şerh yazanlardandır. İsmail Rusûhî Ankaravî, İbnü'l-Fârîz'ın *Tâ'iyye* ve *Hamriyye* kasidelerini, Salâhî Uşşâkî, Abdüsselâm b. Nu'mân b. Halîl, Mehmed Saîd, Kara Mustafa b. Abdullah Alâî *Hamriyye* kasidesini, Mehmed Nâzım ise *Yâ'iyye*, *Hamriyye (Mîmiyye)* ve *Râ'iyye* kasidelerini şerhet-

miştir. İbnü'n-Nahvî'nin aralarında İsmâil Rusûhî Ankaravî, Abdullah Bosnevî ve Mustafa İsamüddin Üsküdarî gibi şârihlerin bulunduğu edipler tarafından şerhedilen *el-Kaşîdetü'l-Münferice*'si de Osmanlı edebiyatında tanınmış metinlerdendir. Geleneğin en üretken şârihlerinden olan Salâhî Uşşâkî'nin *Şerh-i Rubâî-i Ali* ve *Şerh-i Muammâ-yı Alf*'si; Müstakimzâde Süleyman'ın *Şerh-i Ayniyye-i Süheyli*, *Şerh-i Kasîde-i Mudariyye (Hediyyetü's-Seferiyye)*, *Şerh-i Ebyât-ı Sandûka-i Abdülkâdir Geylânî*, *Şerh-i Ebyât-ı Pîr-i Herât*, *Şerh-i Beyt-i Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, *Şerh-i Beyt-i İmâm Şâtıbî'si*; Mustafa İsamüddin Üsküdarî ve Mustafa Ârif'in *Şerh-i Kasîde-i Mudariyye*'leriyle yine Mustafa İsamüddin Üsküdarî'nin *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*'si de burada sayılabilir. Abdüllatif İbn Melek'in *Firişteoğlu Lugati*, Halîmî'nin *Bahrü'l-garâib*'i, Şâhidî'nin *Tuhfe*'si, Şeyh Ahmed Şihâbî'nin *Nazmü'l-leâlî*'i, Hüseyin Murtazâ el-Bağdâdî'nin *Lugat-ı Târih-i Vassâf*'i, Osman b. İbrâhim Bosnevî'nin *Sübha-i Sibyan*'ı, Antakyalı Şeyh Ahmed'in *Se Zebân*'ı, Sünbülzâde Vehbî'nin *Tuhfe*'si ve *Nuhbe*'si ile Ayıntâbî Hüseyin Aynî'nin *Nazmü'l-cevher*'i başta olmak üzere manzum olarak kaleme alınmış Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça-Farsça sözlüklere de bir hayli şerh yazılmıştır.

Türkçe manzum metinleri şerhetme ihtiyacı ise daha entelektüel bir zeminde gelişmiştir. XX. yüzyıl başlarına kadar birkaç istisna dışında klasik edebiyat manzumelerinin şerhlerine rastlanmaz. Başlangıcından itibaren tasavvufî çevrelerde ortaya çıkan Türkçe manzumeleri şerhetme geleneği kendine özgü bir edebî çağır oluşturmuştur. Diğer şerhlerde yer alan metinlerin diliyle ilgili gramer ayrıntıları tasavvufî şerhlerde nâdiren yer bulur. Türkçe tasavvufî şiir şerhleri, şerh metinlerinin hemen tamamına hâkim olan "tümevarım" yaklaşımının en çok kırılmaya uğradığı metinlerdir. Muhteva merkezli olan bu şerhlerde metnin belirleyicisi tasavvuf konularıdır. Tasavvuf şiirinin özgün nazım türlerinden olan şâhiyelerin şerhedilen şiirler arasında belirgin bir ağırlığı vardır. Türkçe'de tasavvufî şiir şerhleri, dil ve kültürle ilgili açıklamalardan ziyade tasavvufî terminolojinin geliştirilmesiyle zenginlik ve değer kazanır. Tasavvufî çevrelerde eğitim aracı olarak da kullanılan bu şerhler mânevî bir işaret üzerine ya da dostların ricası gibi sebeplerle kaleme alınmıştır. Çok

defa metnin yazarı gibi kendisi de mutasavvıf olan şârih genellikle hedef okuyucu kitlesinin seviyesine göre bir dil ve üslup benimser. Bu arada dinî ilimlerin yanı sıra ilm-i nücüm, tıp, kimya, rüya tabiri, ebeced, belâgat vb. ilim dallarından da yararlanır. Bazan âyet ve hadis metinleri, peygamber kıssaları, sûfi menkıbeleri, darbimeseller, halk rivayetleri ve diğer tahkiye unsurları tasavvufî şiir şerhlerinin konusunu oluşturur. Hemen tamamında bir hitap tarzının yer aldığı tasavvufî şiir şerhlerinde soru-cevap ve örneklendirme ile anlatım yöntemleri etkili biçimde kullanılmıştır.

Mevcut metinlere göre şiirleri şerhedilen ilk Anadolu şairi Yunus Emre'dir. Yunus'un, "Çıktım erik dalına ..." diye başlayan ünlü şâhiyesi, ilk defa XV-XVI. yüzyıl şârihlerinden Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Efendi tarafından şerhedilmiştir. Niyâzî-i Mısırî, İsmâil Hakkı Bursevî, Ali Nakşibendî, İbrâhim Hâs da aynı şâhiyeye şerh yazmıştır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin "Çalabım bir şar yaratmış ..." diye başlayan ilâhisi Abdühay Celvetî, İsmâil Hakkı Bursevî ve Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi tarafından şerhedilmiştir. Şiirleri en fazla şerhedilen şair ise Niyâzî-i Mısırî'dir. Onun divanının Muhammed Nûrû'l-Arabî tarafından yapılan şerhi ve diğer gazellerine yazılmış şerhlerin önemli bir kısmı günümüz Türkçesi'ne de aktarılarak yayımlanmıştır (nşr. Sadettin Bilginer, İstanbul 1976). Şemseddin Sivâsî'nin III. Murad'ın gazelleri ve Âyinezâde Mehmed Şemseddin'in İsmâil Rusûhî ve Çelebi Sultan'ın gazelleriyle Mustafa Azbî Baba'nın Niyâzî-i Mısırî gazeli şerhleri geleneğin gelişme evresindeki dikkat çekici örneklerdir.

İlk temsilcisi XVI. yüzyılın başlarında yetişen tasavvufî şiir şerhi geleneği, divan şiirinin en parlak dönemi olan XVI ve XVII. yüzyıllar boyunca belirgin bir durgunluk göstermiştir. Klasik estetiğin güç kaybettiği XVIII. yüzyılda ise tasavvufî şerh faaliyetleri artmıştır. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde tasavvufî şiir şerhlerine hız kazandıran en üretken isim hiç şüphesiz İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Bursevî, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammediyye*'sini şerhettiği gibi aralarında Yunus Emre, Âşıkpaşazâde, Hayretî, Niyâzî-i Mısırî, Şeyh Mehmed Sahfî, Abdurrahman Efendi ve Dukakinzâde Ahmed Bey'in de bulunduğu pek çok şairin manzumelerine şerhler yazmıştır. Yine Bursevî'nin kendisine ait bir kasideyi şerhettiği *Kitâbü'l-Envâr*'ı şairince şerhedilen en hacimli manzume olması

bakımından dikkat çeker. Niyâzî-i Mısırî gazellerinden birinin şerhi Mısırî'nin halifelerinden Mehmed Sahfî'ye, Nakşî-i Akkirmânî'nin bir muammasına ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Kaside-i Feride*'sine yazılmış şerhler ise Bursevî'nin halifelerinden Süleyman Zâtî'ye aittir. *Kaside-i Feride* yaklaşık iki asır sonra Rızâeddin Remzî-i Rifâî tarafından da şerhedilmiştir. Müftü Baba'nın şâhiyesine ve Nesib'in *Elifnâme*'sine Fahrî Ahmed tarafından yazılan şerhler de Celvetî şerh geleneğine dahildir (bk. bibl., Üzeyir Aslan). Hasan Sezâ-yi Gülşenî de Niyâzî-i Mısırî'nin bir gazelini şerhetmiştir. Müstakimzâde Süleyman ile Salâhî Uşşâkî, İsmâil Hakkı Bursevî gibi şârih kimlikleriyle öne çıkan ediplerdir. Müstakimzâde'nin Eşrefoğlu Rûmî, İsmâ Mahvî ve diğer şairlerle ilgili yaptığı şerhler genellikle bir mısra ya da beyitle sınırlıdır. Salâhî Uşşâkî'nin kaleme aldığı şerhler ise manzume bütünlüğünü korur ve Eşrefoğlu Rûmî'nin şâhiyesinden Mehmed Nasûhî'nin ve kendisinin muammalarına, Niyâzî-i Mısırî ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin gazellerinden Âşık Ömer lugazlarına kadar geniş bir yelpazeye dağılır (bk. bibl., Resul Arıcı, Hafize Keleş). Niyâzî-i Mısırî'ye ve kendisine ait gazellere yazdığı şerhlerle Edremitli Mürîdzâde Mustafa Aczî, yine Mısırî'nin ve Hasan Sezâ'nın gazellerini şerheden Harîrizâde, Muhyiddin Üftâde gazellerinin şerhleriyle Selânikli Ali Örfî, Sünbül Sinan ve Şeyh Vefâ nutuklarının şerhleriyle Cebbarzâde Mehmed Ârif Bey, İdrîs-i Muhteffî'nin şâhiyesini şerheden Seyyid Ali Şermî, kendisinin gazelini şerheden Nâcim Efendi ve Hasan Sezâ'ye ait gazeli *İzâhu'l-merâm fi meziyyeti'l-kelâm (Şerhu'n-Noktati ve'l-kalem)* adıyla şerheden Şuayb Şerefeddin Gülşenî XIX. yüzyıl şârihlerindedir. Cebbarzâde Mehmed Ârif Bey'in *İzâhu'l-merâm alâ vilâdeti seyyidi'l-enâm* adını verdiği bir mevlid (*Vesiletü'n-necât*) şerhi bulunmaktadır. Hüseyin Vassâf'ın *Gülzâr-ı Aşk* ismiyle yazdığı diğer bir mevlid şerhi yayımlanmıştır (Mustafa Tatcı vd., İstanbul 2006). Hüseyin Vassâf'ın Niyâzî-i Mısırî gazellerine de şerhleri vardır. Şeyh Verdf'nin nutkuna Mehmed Nesim tarafından yazılan şerh manzum oluşuyla benzerlerinden ayrılır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, Gaybî'nin ve Nakşî-i Akkirmânî'nin manzumelerine yazılmış şerhler gibi şârihi meçhul metinlerin yanı sıra biyografik kaynaklarda zikredilen ve henüz nüshalarına ulaşılamayan çok sayıda manzume şerhi de bulunmaktadır. Latin harflerinin kabulü ile bir-

likte şerhlerin mahiyeti değişmiştir. Daha çok divan edebiyatı örnekleri üzerine klasik estetiğin unutulmaması amacıyla yazılan şerhler üniversitelerde ilgili bölümlerin gelişmesiyle artış göstermiştir. Metnin inceliklerini ayrıntılı biçimde ortaya koymakla birlikte öğreticilik özellikleri ön plana çıktığından yeni şerhler klasik şerhler kadar edebî kıymete sahip değildir. Tâhirü'l-mevlevî'nin yakın geçmişe kadar Latin harflerle yayımlanmamış şerhleri ve özellikle Ali Nihad Tarlan'ın çalışmaları ile başlayan son dönem şerh faaliyetleri başta Mehmet Çavuşoğlu ve Halûk İpekten olmak üzere üniversite mensupları tarafından sürdürülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

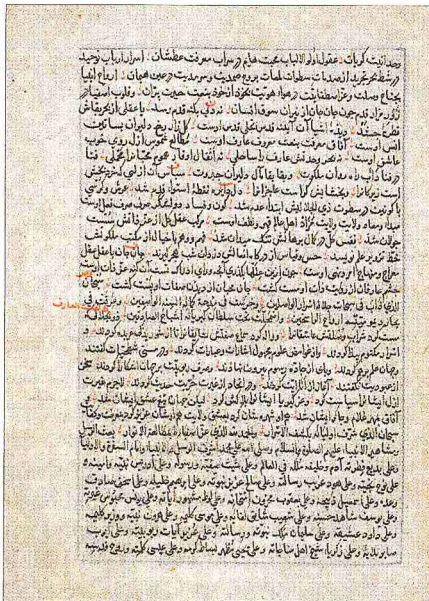
Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981, s. 189-202; Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 558-561; Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidi Şerhleri*, Konya 1999; a.m.f., "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar*, sy. 5, İstanbul 1997, s. 219-232; Abdullah Çaylıoğlu, *Niyâzi-i Mısır Şerhleri*, İstanbul 1999; Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* (haz. Mehmet Kalpaklı), İstanbul 1999, s. 422-427; Mine Mengi, *Divân Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, s. 72-77; Cemal Kurnaz – Mustafa Tatcı, *Türk Edebiyatında Şahtıyye*, Ankara 2001; İ. Hakkı Aksoy, "Metin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı İK Kitabı*, Ankara 2002, s. 283-290; Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Ankara 2004, s. 55-64; İbrahim Hâs, *Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Şerhi: Çıktım Erik Dalına* (haz. Mustafa Tatcı), Ankara 2004; Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) 'den Metin Şerhi Örnekleri (haz. Şener Demirel), Ankara 2005; Ömür Ceylan, "Yazarı Meçhul Bir Hüdâyî Şerhi", *Üsküdar Sempozyumu II: 12-13 Mart 2004: Bildiriler*, İstanbul 2005, II, 28-36; a.m.f., *Böyle Buyurdu Süfi: Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 2005; a.m.f., *Tasavvuf Şiir Şerhleri*, İstanbul 2007; M. A. Yekta Saraç, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi* (ed. Talât Sait Halman), İstanbul 2006, II, 121-132; a.m.f., "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *TDED*, XXX (2003), s. 445-468; İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul 2008; Süleyman Tülüçü, "Muallakât Şerh ve Basılan-Tercümeleri", *EAÜİFD*, sy. 6 (1986), s. 253; Ali Yıldırım, "Rodosizâde'nin Kaside-i Nevruzîye Şerhi", *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/1, Elazığ 1999, s. 217-241; Mehmet Kırbıyık, "Ferîh Mehmed'in Bir Gazelinin Şerhine Dâir", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, Konya 2000, s. 343-360; Ahmet Kartal, "Sâdi-i Şirazi'nin Bostân İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 5, İstanbul 2001, s. 99-120; Mehmet Atalay, "Ganî-yi Keşmîrî'nin Bazı Beyitlerinin Tâhirü'l-Mevlevî Tarafından Şerhi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 26, Erzurum 2004, s. 49-65; Mustafa Tatcı, "Üsküdarlı Ahmed Râsim'in Nâilî-i Kadîm'in Bir Gazeline Şerhi", *İlmî Araştırmalar*, sy. 19, İstanbul 2005, s. 133-140; Ozan Yılmaz, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Der-*

gisi, V/9, İstanbul 2007, s. 271-304; Muhammet Kuzubaş, "Muhammed Fevzî'nin Miftâhu'n-Neccât Adlı Eseri (Kasîde-i Bürde Tahmis ve Şerhi)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/1 (2007) (sosyalarastirmalar.com), s. 156-192; Üzeyir Aslan, "Fahri Ahmed ve Şahtıyye Şerhi", *Turkish Studies*, III/4 (2008), s. 121-155; a.m.f., "XVIII. Yüzyıl Mutasavvîf Şairlerinden Fahri Ahmed ve Elif-nâme Şerhi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 19, İstanbul 2008, s. 156-192.

Tezler: Zafer Bulut, *El-Muallakât ve Şerhleri ile Bunların İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazmaları* (yüksek lisans tezi, 1979), İÜ Arap Dili ve Edebiyatı; Abdulkadir Güner, *Hâfiz Divânı'nun Türkçe Tercüme ve Şerhleri* (yüksek lisans tezi, 1987), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ebubekir Sıddık Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi* (yüksek lisans tezi, 1997), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Taştan, *Bir Şarih Olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri* (yüksek lisans tezi, 1999), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yavuz Yılmaz, *Müstakimzâde'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi* (yüksek lisans tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ozan Yılmaz, *Urîfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler* (yüksek lisans tezi, 2004), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hülya Canpolat, *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi* (doktora tezi, 2006), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Resul Anıcı, *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri* (yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Rafiye Duru, *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî* (doktora tezi, 2007), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hafize Keleş, *Salâhad-din-i Uşşâkî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri* (yüksek lisans tezi, 2008), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖMÜR CEYLAN

Şerh-i Şahtıyyât'ın ilk iki sayfası (Süleymanîye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1342/27)

ŞERH-i SADR
(bk. ŞAKK-i SADR).
ŞERH-i ŞAHTİYYÂT
(شرح شطحيات)
Rûzbihân-ı Bakî'nin
(ö. 606/1209)
ilk dönem sûfilerinin
şathiyelerine dair eseri.

Cezbeli bir mutasavvîf olduğundan Şattâh-ı Fârs veya Şeyh-i Şattâh diye anılan Rûzbihân-ı Bakî'nin bu Farsça eserinin temelini, Bâyezîd-i Bistâmî ile Hallâc-ı Mansûr'un şathiyelerini açıklamak amacıyla daha önce yazdığı *Manîku'l-esrâr bi-beyânî'l-envâr* adlı Arapça eser oluşturur. Bakî *Şerh-i Şahtıyyât*'ta kendi mânevî tecrübeleri ve birçok sûfînin şathiyelerinin şerhini ekleyerek *Manîku'l-esrâr*'ı üç misli genişletmiştir. Müellif Pasâ'da yazmaya başladığı eserini 570'te (1174) Şiraz'da tamamlamıştır.

Bakî 545 bölümden oluşan esere "Hakk'ın şathiyelemi" dediği Kur'an'daki müteşâbih âyetleri yorumlayarak başlar, ardından sûfîlerin hadis diye kabul ettiği, "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır" gibi ifadeler üzerinde durur. Hz. Ali'nin, "Görmediğim

